

IVAN JELIĆ

Narodnooslobodilačka borba i socijalistička
revolucija u Hrvatskoj, velika tema
i zadaća hrvatske historiografije

Premda se zanimanje za povijest narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije jugoslavenskih naroda i narodnosti počelo razvijati već u prvim godinama socijalističke Jugoslavije, ipak se o težnji za sustavnim znanstvenim istraživanjem može u SR Hrvatskoj govoriti tek posljednjih desetak godina. Međutim, povijesna literatura, koja je na određeni način nastajala već od god. 1945. i u idućim se godinama sve više povećavala, postala je sama po sebi značajan činilac u stvaranju posebnih okolnosti i uvjeta u vezi s istraživanjem hrvatske povijesti u spomenutom razdoblju. Ta je literatura po opsegu dosegla upravo goleme razmjere, a u odnosu na sadržaj jasno je pokazivala u kakvim je mogućnostima nastajala i razvijala se. Bilo je potpuno shvatljivo da je glavni cilj te literature bio popularizacija povijesnog značenja NOB-a i revolucije, prvenstveno u vezi s nastalom društveno-političkom preobrazbom. Ta je literatura nastajala u prvom redu iz pera neposrednih, više ili manje značajnih sudionika spomenutih zbivanja, pa je zbog toga i imala uočljiv značaj memoarske građe ili publicistike. Tek su se pojedinci u takvim okolnostima pokatkad sustavnije pozabavili proučavanjem određene pojave, događaja ili pitanja iz razdoblja NOB-a i revolucije, temeljeći svoja istraživanja i na arhivskoj građi, krčeći time put budućem znanstvenom radu.

Prema tome, o interesu znanstvene historiografije za spomenuto razdoblje, koja bi se trebala temeljiti na široj i sustavnoj organizaciji rada, u Hrvatskoj se može govoriti od početka šezdesetih godina. Riječ je zapravo o počecima pojačanog interesa za najnovija razdoblja naše prošlosti u čitavoj zemlji, kada se počinju osnivati i posebne znanstvene ustanove, u prvom redu za povijest radničkog pokreta. U njihovim je programima i planovima rada istraživanje razdoblja 1941—1945. dobivalo sve značajnije mjesto.

Kada je riječ o znanstvenom istraživanju NOB-a i revolucije u Hrvatskoj, treba istaći da uglavnom nije nikada bilo sporno određenje sadržaja samog rada. Dok se, naime, moglo govoriti o tome da li su osnovane ideje i koncepcije o izdvojenom istraživanju radničkog pokreta u razdobljima do god. 1941, dotle su takva pitanja bila manje prisutna kada je riječ o razdoblju rata, iako se to nije dovoljno uočavalo. Naime, spomenuto je razdoblje u dosadašnjim programskim koncepcijama znanstvenog rada obu-

hvaćeno umnogome kao povijesna cjelina, tj. sa svim svojim bitnim sastavnica. Dakako, u vezi s tim prvenstveno je riječ o bitnoj činjenici da su NOB i revolucija takve komponente povijesnog razvoja u Hrvatskoj, koje sadržavaju u sebi dimenzije nacionalne povijesti. Pobjeda NOB-a i revolucije u Jugoslaviji udarila je temelje novom razdoblju povijesti jugoslavenskih naroda i narodnosti, kojemu osnovni biljeg daje borba za izgradnju socijalističkog društvenog sustava. Međutim, uz to se nije nikad postavljalo kao sporno pitanje istraživanje i drugih važnih komponenata za razumijevanje razdoblja 1941—1945, jer je takav cilj nametnulo upravo proučavanje NOB-a i revolucije. Da bi se, naime, omogućilo temeljito razumijevanje NOB-a i revolucije kao povijesnog procesa, potrebna je monografska obrada i brojnih drugih tema. Potrebno je proučavati one sile i činioce, koji su nastupali kao društveno-politički i vojni protivnici NOB-a i revolucije, tvoreći široku frontu kontrarevolucije. S obzirom na Hrvatsku, takav pristup omogućuje osjetno dublje i potpunije razumijevanje povijesnog značenja sudjelovanja u NOB-u i revoluciji hrvatskog naroda, Srba i narodnosti u Hrvatskoj, zajedno s ostalim jugoslavenskim narodima i narodnostima za svoje nacionalno i socijalno oslobođenje.

Dok se, prema tome, ne može govoriti o nekim osobito spornim pitanjima utvrđivanja opsega i sadržaja programa znanstvenog rada na istraživanju NOB-a i revolucije u Hrvatskoj 1941—1945, dotle se, međutim, stvaranje kadrovske osnovice za takav opsežan i složen posao postavljalo kao najpreče pitanje, a i danas se nameće gotovo istom snagom. Pri tome treba početi od konstatacije da je upravo u istraživanju NOB-a i revolucije najveća oskudica kadrova u Hrvatskoj. S jedne je strane najmanje znanstvenika iz generacije, koja je studirala povijest na Sveučilištu pedesetih godina i koja se poglavito opredijelila za noviju povijest, pokazalo interes za razdoblje drugoga svjetskog rata. S druge, u istraživanjima spomenutog razdoblja najviše se eksperimentiralo s nestručnjacima, što je dalo ne samo slabe nego i negativne rezultate.¹ Zbog toga je u ovom trenutku najaktualnije pitanje odgoja kvalificiranog kadra za istraživanje NOB-a i revolucije u Hrvatskoj, te drugih bitnih komponenata razdoblja 1941—1945. Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske danas je na dobrom putu da ostvari tu važnu zadaću usavršavanjem malobrojnoga vlastitog kadra i podizanjem novoga znanstvenog podmlatka.

Na osnovi toga moglo bi se zaključiti da naponi, koji se u Hrvatskoj od početka šezdesetih godina ulažu u organizaciju sustavnoga znanstveno-istraživačkog rada na najnovijoj povijesti, nailaze još uvijek na mnoga neriješena pitanja, ali bez sumnje danas osiguravaju osjetno povoljnije uvjete za istraživanje razdoblja 1941—1945, jer institucionalna, a i kadrovska osnovica dobivaju postupno čvršće mjesto u hrvatskoj historiografiji.

Ako bi trebalo konstatirati organizacionu podlogu za taj rad, onda je, dakako, u prvom redu riječ o istraživanjima koja organiziraju Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, te nekoliko pokrajinskih ustanova, koje se bave regionalnim istraživanjima: Historijski institut Slavonije u

¹ Usp. o tome npr. ocjenu organizacije znanstvenog rada u Institutu za historiju radničkog pokreta Hrvatske u članku: Organizacija znanstveno-istraživačkog rada na povijesti radničkog pokreta, KPJ, NOB-a i socijalističke revolucije u Hrvatskoj, *Casopis za suvremenu povijest* (dalje: CSP), 1/1970, 251—253.

Slav. Brodu, Sjeverojadranski institut JAZU u Rijeci, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije u Splitu, te Centar za historiju radničkog pokreta i NOR Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara u Rijeci.² Svakako je važno da se proučavanju razdoblja 1941—1945. u Hrvatskoj, prvenstveno NOB-a i revolucije, poklanja određena pažnja i u istraživačkim programima i planovima nekih znanstvenih ustanova izvan Hrvatske. To se prvenstveno odnosi na vojnu historiografiju, koja je inače po svojim rezultatima otišla najdalje u istraživanjima narodnooslobodilačkog rata u Jugoslaviji i na Vojnoistorijski institut u Beogradu, koji je razvio opsežan rad od svoga osnutka god. 1946. i postigao znatne rezultate u prikupljanju, sređivanju i objavljivanju arhivske građe, te u istraživanju povijesti NOR-a u Jugoslaviji 1941—1945. Rezultati toga rada ogledaju se u izdavanju edicija građe, monografija, rasprava i drugih priloga, koji su, uz ostalo, i vrijedan doprinos istraživanju NOB-a u Hrvatskoj.³ Također se interes za proučavanje NOB-a i revolucije u Hrvatskoj javlja u okviru znanstvenoistraživačkog rada Instituta za savremenu istoriju u Beogradu.⁴

Kada se govori o pitanjima suradnje i koordinacije rada između svih tih ustanova, treba odmah istaći da je slaba i osjetno nedovoljna, što se, dakako, negativno odražava i na istraživanje NOB-a i revolucije u Hrvatskoj. Pojedine teme istražuju se u nekim ustanovama bez potrebnog dogovora, tako da njihove programe i planove, ocjenjujući ih u cjelini, obilježavaju određena dvostruka proučavanja, ali odvojena jer nisu definirana kao rezultat zajedničkih dogovora i suradnje. Upravo se takvi dogovori u programiranju i planiranju istraživanja NOB-a i revolucije nameću kao neophodna potreba, te u posljednje vrijeme Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske počinje poduzimati u tom pogledu određene korake.

Veoma je značajno da danas u SR Hrvatskoj postoji neobično široko i raznovrsno zanimanje za povijest NOB-a i revolucije. Bez sumnje je na to osobito utjecala trideseta obljetnica početka oslobodilačke borbe jugoslavenskih naroda i narodnosti, koja je dala plodonosan poticaj brojnim akcijama. Pojava opsežne povijesne literature jasno pokazuje da brojni pojedinci u Hrvatskoj, prvenstveno sudionici, rade na popularizaciji NOB-a i revolucije, te da su s mnogih strana potekle inicijative za objavljivanje prigodnih edicija ili organiziranje posebnih znanstvenih skupova sa zadaćom da pridonese širem i cjelovitijem osvjetljavanju udjela pojedinog kraja ili područja Hrvatske u revoluciji. Ocjenjujući to u cjelini kao veoma pozitivno, treba ujedno ukazati i na jedan nedostatak, a to je

² Usp. isti članak i prikaz P. Strčića o Sjeverojadranskom institutu JAZU u Rijeci, JIČ, 1—2/1966, 196—200.

³ O radu Vojnoistorijskog instituta usp. prikaze D. Jaukovića u JIČ-u 1/1962, i P. Brajovića, M. Krstića i G. Raičevića u *Vojnoistorijskom glasniku* (dalje: VIG) 6/1966. Usp. i R. V. Krivokapić, *Bibliografija vojnih izdanja 1945—1968*, Beograd 1969.

⁴ S obzirom na zadaću koja im je bila namijenjena, proučavanje NOB-a u Hrvatskoj bilo je zastupljeno u istraživačkim projektima Odeljenja za istorijske nauke Instituta društvenih nauka i Odeljenja za istoriju radničkog pokreta naroda Jugoslavije Instituta za izučavanje radničkog pokreta u Beogradu (o radu tih ustanova usp. prikaze T. Stojkova i V. Čirkovića u JIČ-u 1/1963). Integracijom tih ustanova u samostalni Institut za savremenu istoriju, na početku 1969, to bi istraživanje trebalo, također, da se nastavi u novoj ustanovi.

osjetno pomanjkanje suradnje i koordinacije u svim tim akcijama. Često se, naime, događa da se na izdavanju pojedinih edicija ili pripremi pojedinih skupova radi mimo spomenutih znanstvenih ustanova ili savjetovanja s pojedincima stručnjacima, tj. znanstvenim radnicima, tako da to više ili manje utječe na kvalitetu rezultata. To znači da bi veća volja za uspostavljanjem odgovarajuće suradnje i koordinacije rada zainteresiranih strana mnogo više pridonijela uspjehu i racionalnosti čitava posla oko pojedinih akcija. Trebalo bi, prema tome, ubuduće težiti takvom načinu rada bar u onim najvažnijim naporima koji se budu ulagali u SR Hrvatskoj na proučavanje i popularizaciju povijesti NOB-a i revolucije.

U kratkoj i sažetoj ocjeni postojeće povijesne literature o NOB-u i revoluciji u Hrvatskoj⁵ treba najprije konstatirati da je u količinskom pogledu dosegla znatne razmjere, ali je dostignuti stupanj istraživanja u očiglednom raskoraku s tom činjenicom. Upravo se u vezi s tim i nameće kao važna zadaća potreba objektivnog lučenja znanstvene historiografije od povijesne publicistike, koja inače u cjelokupnoj literaturi zauzima vidno mjesto, i to ne samo po opsegu nego i po širini interesa za brojna pitanja. Prema tome, u postojećoj heterogenoj literaturi publicistika, po svojoj sadržajnoj vrijednosti, htjeli ili ne, često pomaže poznavanju brojnih važnih pitanja, jer o njima nema znanstvenih priloga, pa je se ne može mimoilaziti u istraživanjima razdoblja 1941—1945, prvenstveno s obzirom na NOB.

Već kratak pregled na osnovne skupine tema iz razvoja NOB-a i revolucije u Hrvatskoj nameće nedvojben zaključak da su samo neke od njih bile predmet širega i sustavnijeg znanstvenoistraživačkog interesa, dok ih je većina prilično zanemarena. Bez sumnje se po opsegu istraživanja i rezultatima najviše učinilo u proučavanju vojne komponente NOB-a, tj. oslobodilačkog rata kao oružane borbe. U toj je temi, međutim, težište na vojnooperativom aspektu, a manja je pažnja pridavana drugim važnim pitanjima. Među njima se prvenstveno ističe potreba istraživanja osnovnih značajki ponašanja i uloge oružanih narodnih masa u oružanoj borbi s obzirom na brojne i raznovrsne faktore i momente.

Osobito se malo uradilo na istraživanju politike KP Hrvatske, kao osnovne pokretačke snage, u razvoju NOB-a i revolucije. Svakako, ubuduće bi trebala to biti jedna od glavnih tema znanstvenoistraživačkog rada, jer upravo monografska obrada njenih brojnih komponenata omogućuje da se potpunije sagledaju i razjasne sva osnovna pitanja NOB-a i revolucije u cjelini. Jedna od bitnih tema vezana s ovom jest stvaranje i razvoj Narodnooslobodilačke fronte u Hrvatskoj, čije istraživanje također umnogome omogućuje šire i dublje razumijevanje revolucije u Hrvatskoj.

Svakako je istraživanje sudjelovanja pojedinih društvenih skupina u NOB-u i revoluciji također jedna od osnova za njihovo razumijevanje, a ono je ipak još u pravom smislu riječi nepoznanica za našu historiografiju. Tek će sustavno monografsko proučavanje držanja radničke klase, seljaštva, inteligencije i drugih socijalnih skupina, omogućiti pravilan pristup temeljitoj obradi društvene osnovice revolucije u Jugoslaviji i u Hrvatskoj. Kada je riječ o istraživanju tih važnih pitanja, s tim je bez sumnje najuže

⁵ Opširniji pregled te literature usp. u *I. Jelić, Naša historiografija o narodnooslobodilačkoj borbi u Hrvatskoj 1941. godine*, VIG 1/1971; *Isti, Naša historiografija o narodnooslobodilačkoj borbi u Hrvatskoj 1942—1945*, ČSP 2—3/1971.

povezan i problem primjene drugih, prvenstveno socioloških, metoda u istraživanju, jer su postojeće, koje su uobičajene u našoj historiografiji, očigledno nedovoljne. Upoznavanje s novom metodologijom historiografskih istraživanja trebalo bi da bude osnovno obilježje znanstvenog razvoja budućih kadrova, koji se opredijele za proučavanje NOB-a i revolucije. Premda je, svakako, nešto više rezultata postignuto u istraživanju nastanka i razvoja narodne vlasti u revoluciji i razvoja ZAVNOH-a, ipak u okviru te teme ostaju za proučavanje još brojna pitanja jer je riječ o jednoj od osnovnih komponenata NOB-a i revolucije.

Manju skupinu čine prilozi o politici njemačke, talijanske i mađarske okupacione sile na području Hrvatske, o ustaškoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, o četničkom pokretu i bivšim građanskim strankama i skupinama, ali bi bila neispravna ocjena da im hrvatska historiografija ne pridaje pažnje i da nisu postignuti određeni rezultati.

Tek će monografsko istraživanje svih tih značajnih problema razvoja NOB-a i revolucije u Hrvatskoj omogućiti pristup i sintetskim obradama pojedinih osnovnih komponenata NOB-a i revolucije. Brojne su teme koje bi u tom pogledu trebalo cjelovitije obuhvatiti, jer su od prvorazrednog značenja za poznavanje i razumijevanje NOB-a i revolucije u Hrvatskoj i u Jugoslaviji u cjelini. Od njih se ističu ove: povijesna uloga KPJ (KPH) u borbi za nacionalno oslobođenje naroda i narodnosti Jugoslavije; KPJ kao nosilac borbe za rušenje kapitalističkog poretka u Jugoslaviji i provođenje socijalističke revolucije; stvaranje narodne vlasti u revoluciji; doprinos hrvatskog naroda, Srba i narodnosti u Hrvatskoj borbi ostalih jugoslavenskih naroda i narodnosti za nacionalno oslobođenje, te niz drugih tema.

Shvaljivo je da je glavni zajednički cilj svih tih istraživanja izrada opsežne i solidne sinteze povijesti NOB-a i revolucije u Hrvatskoj. Dakako, takvo bi djelo trebalo da bude rezultat šireg kolektivnog napora. Ipak treba istaći mogućnost da se i na sadašnjem stupnju, koji je historiografija postigla u istraživanjima razdoblja 1941—1945, može pripremiti manje sintetsko djelo o NOB-u i revoluciji u Hrvatskoj, koje bi imalo poglavito znanstveno-popularni karakter. Bez sumnje se osjeća velika društvena potreba za takvim djelom.

Premda naša povijesna literatura o NOB-u i revoluciji još uvijek osjetno oskudijeva u monografskim radovima o brojnim osnovnim problemima, ipak je obogaćena različitim suprotnim gledištima u razmatranju i tumačenju pojedinih od tih problema. Riječ je o tome da se razmatranje nekih bitnih problema razvoja NOB-a u Hrvatskoj, poglavito u 1941. godini, po pristupu ne temelji na sustavnom znanstvenom istraživanju, nego je obilježeno uopćenim i poprečnim, često tendencioznim ocjenama. S obzirom na složenost tih pitanja i razlike u njihovu tumačenju i ocjeni, ona treba da budu predmet posebnih rasprava, koje će, vjerojatno, i dolaziti sve više na red, ovisno o daljnjem razvoju naše historiografije.

Upravo će rezultati znanstvenoistraživačkog rada i njihovi temeljiti odgovori na brojna značajna pitanja iz povijesti NOB-a i revolucije u Hrvatskoj i u Jugoslaviji biti, bez sumnje, jedno od osnovnih mjerila društvene uloge i utjecaja hrvatske historiografije. Ostvarivanjem te zadaće ona će se

najuspješnije suprotstaviti svim onim neznanstvenim i tendencioznim pogledima i tumačenjima NOB-a i revolucije u Hrvatskoj i najviše pomoći da se širi prava istina o tom presudnom razdoblju povijesti jugoslavenskih naroda i narodnosti.

SUMMARY

In the short paper the author has drawn attention to some of the basic research problems posed by the National Liberation Struggle and the socialist revolution in Croatia, and stressed some particularly important moments in further work by Croatian historians. Systematic research on this subject has been carried out in Croatia during the last decade, and much has been written, but the author concludes it is largely still of a journalistic nature, and little has been based on research. One of the basic reasons for this is the insufficiency of qualified people. Thus the training of young experts is one of the first priorities in the further organization of research. He singles out the following as being particularly important research fields: Communist Party policy of Croatia in the development of the National Liberation Struggle and the revolution; the creation of the National Liberation Front (*Narodnooslobodilačka fronta*); research on the participation of certain social groups in the revolution; research on the national authorities. A systematic treatment of these and some other subjects in the form of monographs should, in the near future, prepare the ground for the full realization of one of the most important fields of work before Croatian historians: a comprehensive synthesis of the history of the National Liberation Struggle and the revolution in Croatia. A work of this kind would be an important contribution to the complex study of the revolution in Yugoslavia and also to the progress of Yugoslav historiography.